

ШЛЯХИ ЗАСТОСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

У статті розглянуті основні ознаки демографічної ситуації в Україні та на регіональному рівні (на прикладі південних областей). Визначені основні чинники, які сприяють погіршенню демографічної ситуації та шляхи і засоби впливу на демографічні та міграційні процеси як на державному так і на регіональному рівнях.

Ключові слова: демографічна ситуація, соціальні механізми, міграційна політика, сільське населення.

В статье рассмотрены основные проблемы демографической ситуации в Украине и на региональном уровне (на примеры южных областей). Определены основные факторы которые способствуют ухудшению демографической ситуации та пути и способы решению миграционных процессов как на государственном так и на региональном уровне.

Ключевые слова: демографическая ситуация, социальные механизмы, миграционная политика, сельское население.

The main signs of a demographic situation in Ukraine and at regional level (on the example of the southern areas) are considered. Major factors which promote deterioration of the demographic situation and the ways and means of influence on the demographic and migratory processes both on state, and on regional levels are defined.

Key words: demographic situation, social mechanisms, migratory policy, rural population.

Постановка проблеми. За останні роки сучасна демографічна ситуація, яка склалася в Україні в цілому, у всіх її регіонах визначається як критична, як така, що здатна загрожувати національній безпеці, соціально-економічній та суспільній стабільності країни. За своїм характером та сутністю демографічна ситуація є складним багатоаспектним явищем в основі якого лежить сукупність соціально-економічних, медико-біологічних, екологічних, психологічних чинників, які формують основні тенденції демографічних процесів, демографічну поведінку та демографічну установку людей. Передумови сьгоднішніх демографічних процесів були закладені ще у 60-70-ті роки, а найбільш негативні тенденції цих процесів набули прискореного розвитку в умовах економічної кризи 90-х років. Результатом чого стало практичне вичерпання на початку 2000-х років потенціалу відтворення народонаселення України, який створювався за рахунок демографічного накопичення попередніх поколінь. Міграційна ситуація та міграційна поведінка людей є одним із загальних індикаторів проблем

соціально-економічного розвитку як країни так і окремих регіонів.

Виклад основного матеріалу. Демографічна ситуація, яка склалася в Одеській, Миколаївській, Херсонській областях в основних рисах зберігає тенденції розвитку демографічних процесів в інших регіонах та в Україні в цілому і характеризується наступними рисами:

- збереження депопуляції населення та постійне зниження потенціалу для його відтворення;
- високий рівень смертності та збереження тенденції до його зростання;
- невисока середня тривалість життя;
- постаріння населення за рахунок збільшення частки осіб пенсійного віку та формування регресивної вікової структури населення;
- високий рівень дитячої смертності у віці до 1 року;
- збереження тенденції зростання рівня народжуваності, яка все ж таки у найближчій перспективі не зможе суттєво впливати на процеси природного зменшення населення;

– суттєва внутрішньо регіональна диференціація демографічної ситуації між приморськими містами та приміською зоною Одеси, Миколаєва, Херсона та периферійними континентальними адміністративними районами.

Водночас слід відзначити, якщо демографічні процеси, які відбуваються в Миколаївській та Херсонській областях є типовими для більшості регіонів України, то в Одеській області формуються демографічні процеси, які принципово вирізняють її серед інших обласних регіонів. Зокрема, це стосується в першу чергу міграційної ситуації.

Демографічна ситуація в Одеській області. В масштабі України Одеська область виділяється найменшими темпами загального скорочення населення в умовах коли від'ємний природний приріст (– 5,0 %) суттєво компенсується міграційним приростом населення. Одеська область характеризується найбільшою територіальною контрастністю та поляризованістю як демографічного так і соціально-економічного розвитку [11, с. 56].

У середньому по Одеській області відзначається порівняно з сусідніми областями відносно вищий рівень народжуваності як для міського так і сільського населення. У двох містах Одеської області навіть зберігається природний приріст населення (м. Теплодар та м. Южне відповідно 6,8 та 1,4 особи на 1000 жителів). Протягом 2010 – початку 2011 рр. в області зберігалася позитивна тенденція зростання народжуваності, але зберігається тенденція зростання рівня смертності. Рівень народжуваності значно різниться по окремих районах області: від 8,2 % у Котовському до 17,4 % у Миколаївському районах. Рівень смертності в області коливався від 4,8 % у м. Теплодар до 29,6 % у Балтському районі. До особливостей демографічної ситуації в області слід віднести суттєвий в масштабі України міграційний приріст, в першу чергу за рахунок міждержавної міграції. За умови збереження такої ситуації є вірогідність, що найближчим часом міграційний приріст зможе нейтралізувати природне зменшення населення. Так, міграційний приріст зафіксовано у 9 районах і містах обласного значення області, і найбільший його рівень спостерігався у м. Іллічівськ (25,8 %), м. Одеса (16,5 %) та м. Теплодар (4,8 %) [11, с. 60-65].

Водночас у 24 районах та інших містах обласного значення відбувається міграційне скорочення населення, рівень якого був найбільшим у Ананівському (22,8 %), Миколаївському (21,5 %) та Біляївському (13,7 %) районах. Вищим від середнього по Україні в Одеській області є рівень дитячої смертності у віці до 1 року [11, с. 19].

Демографічна ситуація в Миколаївській області. Основними чинниками зменшення чисельності населення області продовжує залишатися природне (– 6,4 %) та механічне скорочення (– 0,5 %). Протягом 2010 початку 2011 рр. спостерігається незначне зростання рівня народжуваності. У 2010 році смертність в області порівняно з 2006 роком збільшилась з 15,9 до 16,6 померлих на 1000 жителів. Природний приріст населення

спостерігається в області лише в м. Южноукраїнськ 1,1 %. Рівень народжуваності в області знаходиться в межах від 8,7 % (м. Миколаїв) до 12,9 % (Жовтневий район), рівень смертності відповідно від 8,1 % (м. Южноукраїнськ) до 22,2 % (Казанківський район) [7, с. 426].

Механічний приріст населення спостерігався лише в містах Миколаїв, Первомайськ, Южноукраїнськ. Причому для області характерним також є міграційний приріст за рахунок зовнішньої міграції.

Демографічна ситуація в Херсонській області залишається найбільш складною і відносно однорідною в межах області. Для області характерним залишається природне (– 5,9 %) та механічне (– 2,7 %) зменшення населення. В області немає районів чи міст де б спостерігався природний приріст населення. Рівень народжуваності в області знаходиться в межах від 9,2 % (Верхньорогачицький район) до 13,0 % (Чаплинський район), рівень смертності відповідно від 14,9 % (м. Херсон) до 21,2 % (Верхньорогачицький район) [10, с. 71].

До загальних особливостей демографічної ситуації в південних областях слід віднести територіальну поляризацію, за якою в приморській смузі спостерігається відносно краща демографічна ситуація, тоді як на північних периферійних районах, де переважає сільське населення демографічна ситуація є найбільш напруженою. За тривалістю життя населення південні області мають схожу ситуацію. Середня тривалість життя населення в цьому регіоні дещо нижча ніж в середньому по Україні. Відносно гірша демографічна ситуація склалася в Херсонській області порівняно з Миколаївською та Одеською. Найвищий рівень дитячої смертності відзначається в Одеській області, тут він дещо вищий ніж в середньому по Україні.

Серед основних чинників, які ускладнюють демографічну ситуацію як на регіональному та державному рівнях необхідно назвати наступні:

1. Зниження життєвого рівня переважної більшості населення із-за тривалого існування в Україні економічно необґрунтованої оплати праці, заниження вартості праці, існування диспропорцій розмірів заробітної плати, відсутність умов для формування чисельного середнього класу (не можливість забезпечити пристойний рівень добробуту особи, яка за своїм кваліфікаційним та освітнім рівнем у розвинених країнах становить основу середнього класу).

2. Із наведеного випливає, що в Україні тривалий час зберігаються умови, коли сім'ї з 2 дітьми частіше потрапляють в категорію мало-забезпечених та бідних. Фактично до категорії бідних потрапляє більшість сімей з дітьми, які працюють у бюджетній сфері, навіть за умови коли працюють обоє батьків.

3. Масова зовнішня трудова міграція населення репродуктивного віку як наслідок – відкладення народження дітей, еміграція, руйнування сімей, штучне сирітство і т. п.

4. Суттєве погіршення протягом 1990-2000-х років якісного складу населення та якості демографічного потенціалу та людського капіталу (масова зовнішня трудова міграція українців репродуктивного віку, еміграція науковців, зростання рівня захворюваності, кількості народжених дітей з вадами розвитку, ВІЛ інфікованих).

5. Невирішеність та накопичення екологічних проблем, що суттєво впливає на рівень смертності, рівень захворюваності, якісні ознаки рівня здоров'я нових поколінь. За експертними оцінками близько 20 % смертей в Україні пов'язані факторами негативного впливу забрудненого середовища.

6. Соціально-психологічні умови виховання молоді, зокрема, активна реклама та пропаганда спиртних та слабоалкогольних напоїв, поширення негативних стереотипів поведінки, підлітковий та дитячий алкоголізм (за оцінками експертів біля 40 % осіб у віці 15-16 років регулярно вживають алкогольні напої), наркоманія, недоступність для малозабезпечених верст закладів спорту, культури, ідеологічний вакуум [6, с. 43].

7. Фактично за роки незалежності в Україні зруйнована система доступного дошкільного, спортивного, позашкільного культурно-освітнього виховання). Так, за оцінками частка населених пунктів, що мають дошкільні заклади в Одеській області становить 31 %, у Миколаївській – 35,4 %, у Херсонській – 38,9 %; школи – 54 %, 50,6 %, 56,6 % відповідно, клуби та будинки культури – 58,2 %, 44,7 %, 37,0 % відповідно. З метою забезпечення рівного доступу дітей дошкільного віку до якісної освіти у 2007 році в Миколаївській області відкрито 15 дитячих садків (з них 14 – у сільській місцевості), які не працювали тривалий час. Відновлено функціонування 6 дитячих садків, які тривалий час не працювали без зняття з Державного реєстру [7, с. 45].

8. Невідповідний потребам сучасний стан регіональної системи охорони здоров'я, фінансова та територіальна недоступність та низька якість медичного обслуговування в сільській місцевості. Протягом останніх років кількість лікарень в Одеській області зменшилась на 34,5 %, у Миколаївській області – на 11,5 %, в Херсонській – на 33,3 %. Найбільш складна ситуація з медичним обслуговуванням в сільській місцевості [8, с. 159].

Отже, аналіз демографічної ситуації в Україні в цілому свідчить, що для ефективного і результативного впливу на ситуацію необхідно застосовувати принцип комплексного підходу на основі конкретизації заходів державної демографічної політики, які докорінно змінили б негативні передумови розвитку демографічних процесів за основними напрямками впливу на демографічну ситуацію: економічні, соціальні, екологічні, медичні передумови та чинники. Модель адаптивної демографічної політики є малоефективною, на часі є перехід до моделі активної превентивної політики з метою впливу на передумови виникнення демографічних процесів та явищ.

На державному та регіональному рівнях в сучасних умовах обмеженості фінансових та економічних можливостей прямого впливу на демографічні процеси найбільш доцільним є перегляд існуючих заходів демографічної політики та перехід до реалізації принципово нової концепції адресної демографічної політики та розробки системи адресних заходів щодо поліпшення демографічної ситуації для конкретних районів, міст, регіонів з врахуванням можливостей державного та місцевих бюджетів. У сучасних умовах необхідно забезпечити збереження виплати допомоги при народженні дитини, що на сьогодні є одним із засобів ефективного безпосереднього впливу на динаміку народжуваності. Паралельно забезпечити розробку концепції переходу до заміни даного інструменту системою заходів щодо адресної допомоги сім'ям з дітьми, підвищення їх соціальної захищеності, поліпшення умов життя, виховання, освіти дітей.

Стратегічні завдання регулювання демографічних процесів на державному рівні, які мають формувати загальні умови відтворення населення:

1. Формування довготермінової стратегії соціально-економічного розвитку України, регіональних програм соціально-економічного розвитку на основі прерогативи підвищення рівня якості життя населення, що має стати надалі основним критерієм визначення ефективності соціально-економічного розвитку України та її регіонів.

2. Підвищення рівня якості життя населення за напрямками: реформування системи оплати праці, поліпшення якості та доступності послуг сфери охорони здоров'я, відродження сфери дошкільної освіти та виховання, розвиток початкової, середньої та вищої освіти, розвиток соціальної інфраструктури та житлово-комунальної сфери. Розробка та реалізація цільових державних програм по покращенню стану здоров'я молоді. Розробка концепції податкового стимулювання та диференційованої податкової підтримки сімей з 2-3 дітьми.

3. Запровадження селекційної імміграційної політики. Можливим є використання інструменту стимулювання повернення етнічних українців, які проживають в країнах СНД (розробка відповідної державної програми з наданням їм пільгового права отримання громадянства України, надання житла, соціального забезпечення і т. п.). Формування державної стратегії міграційної політики.

4. Формування державної стратегії інформаційно-пропагандистського та ідеологічного забезпечення поширення основ здорового способу життя, інституту сім'ї, відповідної демографічної установки та поведінки, розробки і здійснення заходів із підвищення фізичної активності населення, розвитку спорту.

5. Створення національного демографічного реєстру за прикладом європейських країн з метою забезпечення можливості накопичення та аналізу інформації про демографічні процеси.

6. Формування державної стратегії екологічної політики на основі запровадження нової

парадигми забезпечення стандартів якості середовища життєдіяльності населення.

7. Зміна парадигми стратегічного розвитку людського капіталу. Переорієнтація з регулювання кількісних показників на вирішення питань поліпшення якісних показників демографічного потенціалу країни.

Основні заходи та напрямки щодо регулювання демографічних процесів на регіональному рівні:

- аналіз динаміки демографічних показників для запровадження найбільш адекватних варіантів регіональних та місцевих цільових програм поліпшення демографічної ситуації;

- дослідження сучасного стану та прогнозування розвитку демографічних процесів, відповідне уточнення та корегування регіональних стратегій соціально-економічного розвитку;

- забезпечення фінансування та ефективної реалізації уже існуючих регіональних цільових програм (таких, наприклад, як «Діти Одещини», «Шкільний автобус», «Онкологія», «Комплексна програма профілактики захворюваності на вірусний гепатит (Одеська область)», «Репродуктивне здоров'я населення Миколаївської області», «Програми реконструкції та відновлення аварійно-небезпечних будівель дошкільних навчальних закладів сільської місцевості» (Миколаївська область), обласну цільову програму «Житло для молоді» (Миколаївська, Одеська, Херсонська область), обласна програма «Репродуктивне здоров'я населення Одеської області до 2015 року» та ін);

- реалізація диференційованого підходу при визначенні заходів та засобів спрямованих на поліпшення демографічної ситуації на рівні окремих районів, міст, змісту місцевих цільових програм.

Висновки. Таким чином, досвід показує, що найбільш результативним засобом вирішення

конкретних проблем регіонального розвитку сьогодні є запровадження практики розробки та реалізації місцевих та регіональних цільових програм із визначенням терміну їх реалізації та джерел фінансування передбачених заходів:

- розробка додаткових заходів цільових регіональних програм щодо профілактики та попередження інфекційних і соціально небезпечних хвороб ВІЛ-інфекція/СНІД, туберкульоз, алкоголізм, наркоманія, онкозахворювання, захворюваності на вірусний гепатит, сальмонельоз, поліпшення медичної допомоги хворим на гемофілію, попередження розповсюдження наркоманії, лікування серцево-судинних і судинно-мозкових захворювань та інші.

- для Одеської області розробка регіональної програми боротьби з нелегальною міграцією та реалізація пілотних проектів щодо легалізації нелегалів.

- збереження фінансування регіональних програм розвитку дитячо-юнацького спорту, розширення мережі районних дитячо-юнацьких спортивних шкіл та їх філій в сільській місцевості.

- забезпечення фінансування реалізації регіональних програм відродження зруйнованої в 90-х роках системи дошкільного виховання, в першу чергу в сільській місцевості.

- запровадження нових форм соціального патронажу в сільській місцевості на основі використання ресурсів державної служби зайнятості, альтернативної військової служби, надання дистанційних медичних консультацій населенню сільської місцевості та видалених районів (пілотний проект в Одеській області).

- формування систем регіонального аналізу та моніторингу демографічної ситуації, як основи для запровадження диференційованого підходу у плануванні та прогнозуванні заходів у сфері відтворення демографічного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилечко Ю. Трудові мігранти в Україні : виклик часу чи екзотика? / Ю. Гаврилечко // Праця і Закон. – 2009. – № 3. – С. 14–16.
2. Гайдучький А. П. Масштаби доходів українських трудових мігрантів / А. П. Гайдучький // Економіка та держава. – 2009. – № 2. – С. 96–99.
3. Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://dialogs.org.ua/ua/project.]
4. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е. М. Лібанової, О. В. Позняка. – К. : РВПС України, 2002. – 206 с.
5. Постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 року № 1849 Обласна програма «Репродуктивне здоров'я населення Одеської області до 2015 року». – 4 с.
6. Ростова Л. Трудовій міграції – цивілізоване обличчя / Л. Ростова // Профспілки України. – 2010. – № 5. – С. 10–11.
7. Статистичний збірник «Міста та райони Миколаївської області у 2010 році». – 516 с.
8. «Статистичний щорічник Миколаївської області за 2011 рік». – 640 с.
9. Статистичний збірник «Статистичний щорічник Херсонської області за 2011 рік». – 500 с.
10. Статистичний бюлетень «Економічне і соціальне становище Херсонської області». – 140 с.
11. Статистичний щорічник Одеської області за 2011 рік. – 180 с.

Рецензенти: Гавеля В. Л., д.філос.н., професор;
Фесенко А. М., к.і.н., доцент.

© Чорна В. О., 2012

Дата надходження статті до редколегії 16.10.2012 р.

ЧОРНА Вікторія Олександрівна – магістр соціальної роботи, методист кафедри філософії Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: соціальні проблеми міграції.